

A szóalkotás módjai III.

Darnay László

A szóalkotási módok között a másik legjelentősebb forma a szóképzés. A szóképzés során egy már létező szóból toldalékolással (képző hozzáteljesítésével) új szót hozunk létre. Másként úgy is mondhatjuk, hogy az alapszóból jön létre a származék- vagy képzett szó. Szerkezetileg az alapszó lehet tőszó (ir-kál), képzett szó (irkál-gat), egyszerű (üveg-es) vagy összetett (szemüveg-es) szó.

Képezhetünk igéből igét: *szeret* – *szeretget* és névszót: *hív* – *hívás*, névszóból névszót: *boldog* – *boldogság* és igét: *szép* – *szépeleg*. Továbbá lehet képezni igéből főnévi igenevet: *beszél* – *beszélni*, melléknévi igenevet: *tanul* – *tanuló*, *tanult* (ember), *tanulandó* és határozói igenevet: *gondolkodva*.

Tehát hogy milyen szófajból milyen szófajt képezhetünk a képzőkkel, funkciójuk szerint nevezhetjük őket *szófajváltó*, *szófajtartó* és *szófajjelölő* képzőknek is. A képző jelentésmódosító szerepet tölt be, ezt *jelentésmozzanatnak* is nevezük. Vannak *azonos* vagy *rokon értelmű* képzők (az alapszóban rejlő tulajdonság, tartalom az *-edik*, *-odik*, *-ődik*, valamint az *-ul*, *-ül* képzővel formált alakban is megmarad): csendesedik, öltözködik és tornyosul, csendesül, *ellentétes értelműek* (az *-s* és a *-atlan*, *-etlen*, *-talan*, *-telen*, valamint a visszaható *-ul*, *-ül* és a műveltető *-ít* képzőkkel): *sós* – *sóatlan*, *érdemes* – *érdemtelen* és *indul* – *indít*, *feszül* – *feszít*, *azonos alakúak*: *rakat*, *írat*. Az *-at*, *-et* műveltető ige képző igéből főnevet is képez: *adat*, *kerület* és végül a *-z* képzővel *többjelentésűek* (az alapalakban jelölt tárggyal ellát, azzal végez valamit, vagy éppen az alapszóban nevezettnek szólít valakit): *gyűrűz*, *ruház* és *síz(ik)*, *zongoráz(ik)*, valamint *kisasszonyoz*, *uraz*.

Itt elhagyva a képzők további boncolgatását, megyünk a ritkább szóalkotási módok felé. Ezek szórványosak, igen különböznek egymástól, és nehezen köthetők nyelvtani szabályokhoz.

Ilyen a *szóelvonás*. Szóelvonással többnyire

igék alakulnak. Az eredeti alakzatokban a főnév- vagy igenévképzős utótagnak az előtag jelzője (*nagytakarítás*), jelöletlen tárgya (*bérszámfejtés*, *világlátott*) vagy jelöletlen határozója (*bájcsevegés*, *helyesírás*). Ezekből vonjuk el, hozzuk létre ezeket a nem mindig helyes, olykor erőszakolt, szokatlan igéket, igeneveket: *nagytakarít*, *bérszámfejt*, *világlátni*, *bájcseveg*, *helyesír*, *helyesírni*. Tudatos képződmények: *kapál* – *kapa*, *csendes* – *csend*, *gyárt* – *gyár*, *tapsol* – *taps*; maiak: *macerál* – *macera*, *zabál* – *zaba*.

Szóhasadáskor egy szó alakváltozatai különböző jelentésű, önálló szóká fejlődnek. Ezzel párhuzamos alak- és jelentésmegoszlás alakul ki egy szó két alakváltozata és két fő jelentése között. Részben hangrendi párhuzamok keletkezése, részben meglévő hangrendi különbség által lehetséges szóhasadás: *ez* – *az*, *ilyen* – *olyan*; *kever* – *kavar*; *förgeteg* – *forगतag*; *cseléd* – *család*.

Olyankor is jöhet létre szóhasadás, ha egy szótőhöz kapcsolódik ugyanaz a toldalék előhangzós vagy előhangzótlan változatban: *gondatlan* – *gondtalan*, *tárgyatlan* – *tárgyitalan*, vagy ugyanannak a tőnek más-más változatához járul ugyanaz a toldalék: *borja* – *borjúja*, *nője* – *neje*, *ébred* – *éberen*.

Szóvegyüléskor akkor beszélünk, amikor két – többnyire rokon értelmű – szó elemei keverednek egymással. A keletkező új kifejezés jelentése lényegében megegyezik az alkotótagok bármelyikével: *ordít* – *kiabál* = *ordibál*, *zavar* – *kerget* = *zargat*, *csokor* – *bokréta* = *csokréta*. Vannak olyanok is, amelyek mást jelentenek, mint az alkotóelemek pl.: *motor* – *hotel* = *motel*.

A *népetimológia* vagy *szóértelmesítés* az a képlet, amikor egy többnyire szokatlan vagy idegen szót nyelvünk valamely ismert szavához hasonlóvá teszünk. Így lett a latin *tuberosa tubarózsa*, vagy a szláv *ulica utca*. Szándékos torzítások: *nyugdíjas* – *nyögdíjas*, *agronómus* – *ugrómókus*.

A szóalkotások sorában most nem beszéltünk a *mozaikszók* alkotásáról, mert ezt a témát korábban már részleteztük.